

Gerard Reve

WERTHER NIELAND

DE ONDERGANG VAN DE
FAMILIE BOSLOWITS

2009

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

WERTHER NIELAND

OP EEN WOENSDAGMIDDAG in December, toen het donker weer was, probeerde ik een gootpijp aan de achterzijde van het huis los te wrikken; het lukte echter niet. Ik verbrijzelde toen met een hamer enige dunne takken van de ribesboom op een paaltje van de tuinheining. Het bleef donker weer.

Ik kon niets meer bedenken om te doen en begaf me naar Dirk Heuvelberg. (Deze had, zo ver als mijn herinnering reikte, naast ons gewoond. Hij kon, toen hij vier jaar oud was, nog niet praten; tot zijn derde jaar had hij op handen en voeten gelopen. Ook weet ik nog hoe hij, toen we klein waren, op gestrekte armen en benen op onze keukendeur kwam aanrennen: zijn komst kondigde hij door gegil aan. Als hij daartoe werd uitgenodigd, at hij paardevijgen van de straat. Later kon hij zich nog altijd snel op handen en voeten verplaatsen en hij sprak nog niet gemakkelijk. Hij vertelde graag, met zekere trots, dat zijn tong te lang was en te los op de riem zat: ter staving van deze bewering maakte hij er hevige knallen mee. Ook op die herfstmid-

dag, in de achterkamer van zijn huis, sprak hij nog steeds moeilijk en onduidelijk, met struikelende woordstoten. Hij was klein van stuk gebleven. Ik was toen elf jaren oud.)

Er was een geelachtig bleke jongen bij hem op bezoek, die ik niet kende. Hij stond voor het raam en begroette mij aarzelend en schuw. 'Hij is Werther Nieland,' zei Dirk. Ze waren van een meccanodoos een hystoestel aan het bouwen, dat ze wilden laten aandrijven door een windmolentje, maar hier waren ze in het geheel nog niet aan begonnen.

'Je kan beter eerst de molen maken,' zei ik. 'Dat is veel belangrijker. Als je weet hoeveel kracht daar in zit, kan je pas uitrekenen hoe je de hijskraan moet bouwen. En of je een groot of een klein wiel moet nemen. Je moet trouwens,' vervolgde ik, 'iemand kiezen die de baas bij het bouwen is. Dat kan het beste iemand zijn die bijvoorbeeld naast het huis van de molen woont of vlak erbij.' Deze laatste zin sprak ik zacht uit, zodat ze hem niet konden verstaan. Er ontstond even een zwijgen, dat het kleine, donkere vertrek vulde. (Het had donkerbruin behang, alle houtwerk was er donkergroen geverfd en er hingen terracotta gehaakte gordijnen.)

Terwijl de stilte voortduurde, bespiedde ik de

nieuwe jongen. Hij was mager en slungelachtig van gestalte en iets langer dan ik. Zijn gezicht stond onverschillig en verveeld; hij hield zijn dikke, vochtige lippen te ver naar voren. Hij had diepliggende, donkere ogen en zwart krulhaar. Zijn voorhoofd was laag. De huid van zijn gezicht vertoonde oneffenheden en schilfertjes. Ik kreeg het verlangen hem op een of andere wijze te kwellen of geniepig te bezeren. 'Vind jij ook niet, Werther, dat we eerst de windmolen moeten maken?' vroeg ik. 'Ja, dat is goed,' antwoordde hij onverschillig, zonder mij aan te zien. 'Hij is een dier dat snoept,' zei ik bij mijzelf, 'dat weet ik.' We keken beiden, terwijl Dirk bezig was iets vast te schroeven, naar buiten in de omgespitte tuin; op de lege aarde lagen een oude wasteil en een paar verweerde planken. Er hing een nevel van vocht en neergeslagen rook tussen de daken. Ik ging dicht bij Werther staan en maakte, zonder dat een van beiden het kon zien, half ingehouden stompbewegingen in zijn richting.

Hoewel ook Dirk het met mijn voorstel aangaande de windmolen wel eens was, gingen we deze toch niet bouwen, maar bleven zonder iets te doen bijeen zitten. 'Jullie hoeven natuurlijk geen molen te gaan bouwen als jullie niet willen,' zei ik. 'Maar dat is heel dom, want je kan er veel van leren.' Het begon schemerig te worden. 'Werther, moet je

luisteren,' zei ik. 'Woon jij in een huis, waar veel wind langs komt?' Hij antwoordde niet. 'Dan kan ik je komen helpen,' vervolgde ik: 'dan maken we een molen, waar je in de keuken werktuigen op kan laten draaien. Dat kan ik best, want ik heb wel tijd. En iets beloven en het dan niet doen, dat doe ik niet.' Ik zon koortsachtig op middelen om bij hem thuis te komen.

Werther ging op mijn woorden niet in, misschien omdat ik niet luid genoeg sprak en omdat we luisterden naar vage radiomuziek, die van voor in het huis tot ons doordrong.

Het was al laat op de middag, toen we naar buiten gingen en met ons drieën voortslechterden. De straatlantarens brandden reeds. Werther verklaarde, dat hij naar huis moest; we bleven hem vergezellen. Hij woonde in een vrij bovenhuis op een hoek, waar de bebouwing eindigde en dat uitzag op de wijde plantsoenen, die zich tot aan de dijk uitstrekten.

'Ja hoor,' zei ik luid, 'als het waait is hier veel wind: dat kan ik zo wel merken. Hebben jullie een veranda?' Werther liet ons echter geen van beiden mee naar boven gaan. Toen hij al in de deuropening stond, ging ik dicht op hem toe en vroeg haastig, zonder dat Dirk het kon horen, wanneer ik kon komen om de molen te maken.

‘Zaterdagmiddag mogen er jongens bij mij komen,’ zei hij en sloot de deur.

Toen ik thuis kwam begaf ik me, ter overpeinzing, in het berghok bij de tuin, waar ik geheime geschriften bewaarde. Hier schreef ik met potlood op een oud stuk pakpapier: ‘Er komt een club. Er zijn al belangrijke berichten verzonden. Als er iemand is die het verpesten wil, die wordt gestraft. Zondag wordt Werther lid.’ Ik borg dit velletje onder een kist bij andere beschreven papieren.

Dezelfde avond ontdekte ik in de keuken een brede bloemenvaas van helder glas zonder ribbels of bochten, die dus eigenlijk een rond aquarium was: ik mocht het voortaan als zodanig gebruiken. De volgende dag deed ik de stekelbaarsjes, die ik terstond na schooltijd was gaan vangen, er in, in plaats van ze op weg naar huis in heggen, rioolputten of op de straat te werpen, zoals ik gewoon was te doen. Ik bekeek ze door het glas, dat ze enigszins scheen te vergroten. Spoedig verveelden ze me reeds. Ik schepte ze er een voor een uit en sneed hen met een schillemesje de kop af. ‘Dit zijn de terechtstellingen,’ zei ik zacht, ‘want jullie zijn de gevaarlijke waterkoningen.’ Ik had voor de verlichting een beschutte, aan het oog van mogelijke toeschouwers onttrokken plek van de tuin uitge-

zocht. Ik groef een kuiltje, waarin ik de dode dieren op een rij, met de koppen er weer tegenaan gevoegd, zorgvuldig begroef: voor het dichtgooien strooide ik er bloemblaadjes van oude, vergane tulpen uit de huiskamer in.

Daarop ging ik opnieuw naar de vaart om een tweede vangst te halen. Op de terugweg scheen er regen te dreigen, die echter uitbleef. Toen ik weer in de tuin was teruggekeerd, vond ik het afsnijden van de koppen opeens een omslachtig en tijdrovend werk. Van meccanodelen begon ik dus een hakwerktuig te bouwen, waarin ik een scheermesje wilde vastschroeven; hierbij overkwam mij echter een ongeluk.

Bij het monteren schoot mijn linker hand uit en werd de wijsvinger met kracht langs het mesje gedreven: hij werd van de top tot voorbij het midden opengesneden; de wond was diep en bloedde hevig. Ik werd duizelig en misselijk en liep naar binnen.

Mijn moeder verbond de wond. 'Het was een scheermesje,' zei ik op klaaglijke toon. 'Ik speelde er niet eens mee: Ik wou er iets van maken.' Ik begreep dat de kleine dieren, die elkaar immers alles vertelden, mij het ongeval hadden berokkend.

'Wees maar voorzichtig ermee,' zei mijn moeder. 'Ga maar niet buiten ermee lopen, als het erg koud is. Je weet wat Spaander overkomen is.'

(Dit was een kennis, die eens een soortgelijke kwetsuur had opgelopen. Hij woonde in de Vrolikstraat en leefde van het slijpen van messen en scharen en trok met een kar door de stad. Deze man had zich eens op straat bij het slijpen in zijn duim gesneden. Er heerste een felle koude, het doordrenkte verband werd hard en zonder dat hij het merkte bevroor de duim, zodat hij voor de helft moest worden afgezet. Hoewel het er niets mee te maken had, vertelde mijn moeder, als ze dit gebeurde omstandig verhaalde, als toegift erbij dat zijn zoon in de enige kamer, die hun woning groot was – dit werd mij telkens voorgehouden – zonder zich door gepraat te laten afleiden, voor onderwijzer studeerde. ‘Zie je, dat is nou flink,’ zei ze dan. Ik wist dat ik, al had ons huis tien kamers bevat, nooit iets zou kunnen leren. Ik mocht iedere keer, als de man bij ons kwam, het stompje duim bezien en betasten. Hij kwam steeds alleen. ‘Hij heeft een erg domme vrouw,’ zei mijn moeder geregeld. Ze vertelde telkens opnieuw, dat deze vrouw, door een of andere verzaking een zeer grote hangbuik had gekregen, waarvoor haar een medisch corset was voorgeschreven. Omdat ze dagelijks uit werken ging en het corset haar hinderde, had ze het niet langer dan een dag gedragen. ‘Als ze de vloer dweilt, hangt

haar buik op de grond,' vertelde mijn moeder. 'En ze is vier en dertig jaar. Is dat niet verschrikkelijk?')

Ze hield mij het ongeluk van de duim nog eens uitvoerig voor. 'Je moet in geen geval in de kou lopen,' herhaalde ze met klem. Toen het licht begon te vriezen, wilde ze zelfs, dat ik het weekend binnen zou blijven, maar tenslotte werd er een oplossing gevonden: over het verband maakte ze een hoesje van lichtblauw flanel met twee lintjes, die om de pols werden vastgebonden. Ik begaf me nu weer uren lang in de tuin.

Het hakwerktuig voltooide ik niet: de onderdelen borg ik in krantenpapier in het berghok op. Het water in de glazen vaas was bevroren: de vissen zaten verstard in het midden, dicht bij de oppervlakte, in de ijsklomp; de vaas zelf was gebarsten. Ik bekeek de vissen nauwlettend. 'Het zijn tovenaars,' zei ik hardop, 'dat weet ik best.' Ik begroef de vaas met alles wat er in was, zo diep mogelijk. 'Ze kunnen niet meer boven komen,' dacht ik. Het was reeds Zaterdag geworden.

's Middags begaf ik me naar Werthers huis. Het vroro iets, maar het was windstil. Toen ik in het portiek stond, belde ik nog niet direkt aan, maar bestudeerde de groen geverfde deur. Boven het naamplaatje, dat 'J. Nieland' luidde, zat een cirkel-

vormig emaille bordje met een vijfpuntige groene ster, omringd door het opschrift 'Esperanto Parolata'. Ik luisterde aan de brievenbus, maar hoorde niets dan het gesuis van de stilte. De tocht, die langs mijn gezicht streek voerde een vage, onbestemde geur aan, die ik nog nergens eerder dacht te hebben geroken; hij deed denken aan nieuwe overgordijnen, matting of stoelbekleding, maar met een onbekende bijmenging. 'Deze geur wordt door toverkracht gemaakt en in een fles bewaard,' zei ik bij mijzelf. Ik belde aan.

Een grote vrouw met een breed, bleek gezicht deed open. Ze bleef bovenaan de trap staan zonder iets te zeggen of te vragen. 'Vanmiddag was het Zaterdagmiddag,' riep ik, 'en ik kon komen. Ik kom voor Werther.' De vrouw bewoog zich niet, maar knikte alleen even. Ik besteeg de trap. Toen ik boven kwam, zei ze nog niets, maar keek me slechts onderzoekend aan.

Ze zag er vreemd uit. Haar gerimpelde, ouwelijke gezicht had een mond, die zich niet geheel scheen te kunnen sluiten: er bleven grove, gele tanden zichtbaar. Ze had kleine ogen als een kip of duif: deze staarden diep uit de holten en bewogen haast onmerkbaar. De bovenste helft van haar hoofd werd omringd door vaal, pluizig haar.

'Ik ben Werther zijn moeder,' zei ze opeens,

glimlachte en maakte plotseling een paar trippelende, dansende pasjes op de vloer: ik dacht even dat ze struikelde, maar dit kon niet het geval zijn. Het was schemerig op de overloop, waarop deuren met geel matglas uitkwamen. Een ogenblik dacht ik dat de geur werd opgewekt om mij te bedwelmen en in een kist op te sluiten.

‘Je hebt een zere vinger, zie ik,’ zei ze. ‘Ik zal je je jas voorzichtig uitdoen.’ Terwijl ze me hielp, maakte ze opnieuw de vreemde pasjes. ‘Wie ben je nou?’ vroeg ze. ‘Een vriendje van Werther?’ Ze pakte me in de nek vast. ‘Ik ben Elmer, ik mocht vanmiddag komen, dat heeft Werther gezegd,’ zei ik hees. Ik kon niet meer naar beneden, aangezien Werthers moeder voor het trapgat stond.

‘Zo, heeft Werther dat gezegd?’ zei ze. ‘Ik heb er niets meer over te vertellen. Jullie zijn ondeugden. Ben jij ook wel eens ondeugend?’ ‘Ik weet niet,’ zei ik zacht. ‘Je weet het niet, hè?’ vroeg ze. Daarbij greep ze me bij de schouders, kneep er in en gaf me een paar zachte tikken tegen mijn billen. Daarna duwde ze me voor zich uit de keuken in.

Hier stond Werther voor de ramen van de verandadeur uit te zien. Hij at met een vorkje ingelegde mosselen uit een schaalpje. ‘Ik ben Elmer, je kent me wel, ik zou komen,’ zei ik snel. ‘We moesten de windmolen bouwen.’

De keuken was zeer kaal. Er stond slechts een klein houten tafeltje in.

Werther ging, zonder iets te antwoorden, voort met mosselen op te prikken en op te eten. 'Hun slurfjes zijn het lekkerste,' zei hij en hield een mossel met een bleek, sliertig aanhangseltje omhoog. 'Die eet ik het laatst op.'

'Is zijn slurfje het lekkerst?' vroeg zijn moeder, die bij de keukendeur was blijven staan. 'En eet jij dat op? Wat gemeen. Hoe zou jij het vinden als ik van jou het lekkerste opat?' Ze glimlachte en snoof. Werther staarde haar een ogenblik aan en begon te giechelen.

Werthers moeder gaf mij een vork. 'Neem maar wat je lust,' zei ze. 'Je mag het slurfje er af halen, als je het niet lekker vindt.' Hierop lachte Werther luid. Ik prikte een mossel vast, maar draaide hem bij het ophalen in een stand die verhinderde dat er een sliertje bij hing en bracht hem snel naar de mond. Hij smaakte mij niet en ik bepaalde me nu tot het opvissen van stukjes ui. Zijn moeder volgde mijn bewegingen.

'Werther, we moeten aan de molen beginnen,' zei ik, want ik wilde op de veranda komen. Hij antwoordde niet. 'Als er toevallig iemand is, die goed molens kan bouwen, moet je er gebruik van maken,' vervolgde ik. 'Het is dom om er dan niet aan

te beginnen. Iemand die veel van molens weet, moet meteen de leider ervan worden.' Ik sprak zacht, omdat zijn moeder luisterde. Werther vroeg haar, of we op de veranda aan het werk mochten gaan.

'Dat kan niet,' zei ze kortaf. 'Ik wil daar geen getimmer en geknoei hebben: met al die rommel die jullie naar binnen lopen.'

'Als u uit de keuken bent, doen we het mischien toch,' zei Werther. 'Ja?' vroeg ze. 'Dan moet jij weer eens als Adam gestraft worden. En je leuke vriendje ook.' Werther bracht het begin van een glimlach voort, maar keek daarna naar de grond. Zijn moeder kwam een weinig naar mij toe en zei luid: 'Elmer,' (het verbaasde mij, dat ze mijn naam reeds had onthouden) 'het zijn zulke bandieten: het zijn echte rovers.'

Ze pakte een stuk vuil wit karton, vermoedelijk het lege overblijfsel van een scheurkalender, van de schouw, draaide het om en begon een tekst die er met inkt op geschreven stond, voor het raam te ontcijferen. 'Ik heb toen, dat is wel vijf jaar geleden, af en toe eens opgeschreven wat ze deden,' zei ze. Daarop begon ze voor te lezen:

'Terwijl ik in de keuken ben, hoor ik Werther in de tuin. Ja ja. Hij is daar met Martha. Hij schommelt. Dan wil zij er weer op en als zij er op zit, wil hij er weer op. Wat een plagerij!'

‘Toen woonden we in Tuindorp Oostzaan,’ merkte ze terzijde op. ‘Ben je daar wel eens geweest?’ ‘Nee, ik ben er niet geweest, maar ik weet wel waar het is,’ zei ik voorzichtig. Ze las verder:

‘Overall ligt sneeuw, dus aan grappen geen gebrek. Het zijn dekselse ruziemakers. Werther is de sterkste, want Martha wordt het meeste ingewreven. Ze moet het onderspit delven. Ik sta in de keuken en ik hoor en zie het allemaal, al denken ze van niet. Heus ik zie het wel. Al denken ze van niet, die bengels.’

Ze moest slecht van gezicht zijn, want ze hield het karton vlak bij haar ogen. Ze zocht het snel verder af en ging voort:

‘Nu is het zomer. Alles groeit en bloeit. Werther is nu weg met Martha naar het zwembad. Ze hebben gisteren in de slaapkamer droog gezwommen. Hij heeft een zwembroek gekregen, een blauwe. Wat is hij daar trots op!’

Hier scheen de tekst afgelopen te zijn. Er viel een stilte. Werther keek naar buiten. Zijn moeder zette het karton terug, bleef even staan en zei toen opeens, terwijl ze naar de tafel keek: ‘Dat vond ik leuk om op te schrijven. Het is makkelijk, want je kan het later nog eens lezen.’

‘Van wanneer is het precies?’ vroeg ik. ‘Een jaar of vijf geleden,’ antwoordde ze.